

Váradai találkozások

Téli este, színházi bemutató után. Néhány lépés csak a színházépülettől a Transilvania vendéglőig. Még nem gondolunk rá, hányszor vághatott át ugyanitt, a híres Bémer téren Ady Endre, a Pannónia kávéház felé menet. Bent hivatalos kézszerítések a művelődési élet helyi vezetőivel. Nem zavarnánk az ünnepre terített nagyszaltalt, ha a szerző nem erősködne, Marin Sorescut azonban nem illik visszautasítani. Különbén is érte vagyunk itt, s most szerencsére nincs is ok a viszolygásra a bemutatókat követő bankettezéstől, amikor szépeket szokás mondani írónak, rendezőnek, bókokat a színésznőknek s a legalább oly hiú színészeknek. Az előadás — kellemes meglepetés. Sorescu pedig nem az a költő, aki bókolásból él, következésképpen ezt várhatná másoktól is. Persze, drámái (köztük a *Matca*) nemzetközi sikere után s az országhatárokon átlépett költői népszerűsége mellett szüksége sincs olcsó udvariaskodásra. Mégis eljött a nagyváradai premierre, hogy először hallhassa — próbálja megérteni —, miként hangzik a műve magyar művészek előadásában. Bármilyen távol legyen Craiova környéke Nagyváradtól — a Dolj megyei Bulzești-ben nyilván nem beszélnek magyarul —, s bármilyen hosszú legyen az út Bukaresttől idáig, Sorescu, azt hiszem, tolmács nélkül is megérezte azt a szeretetet és nem protokolláris tiszteletet, amely e sikeres magyar nyelvű bemutató alapját képezte. Nem volt hát hazárd az optimizmusa, amit a váradai műsorfüzetben üzent: „És nem kételkedem abban, hogy ha valaha betoppanok a színházba előadás közben, színész barátaim nagyszerű játéka révén könnyűszerrel megértem Petőfi és Ady Endre anyanyelvét is...”

Betoppant — és megértette...

Nem a bor, a költők tudják igazán felmelegíteni az embert egy ilyen hosszú télben. Például Ady egykori kávéházában, ahol a „váradai hídverésnek” oly sok emléke él. Holnaptól ez a februári nap is bevonulhat a megőrzésre érdemes emlékek közé. Hogy váratlanul, ám korántsem önkényesen összekapcsolódjék korábbi találkozások élményeivel, s az őszinte kézfogások vasnál erősebb láncán tiszta szándékokat, szép akarásokat fűzzön egybe.

Epp kilenc évvel ezelőtt, csupán néhány asztallal arrébb, Nagy Lászlóval ülhettem így együtt. Ha jól emlékszem, ez volt az első találkozásunk. Adyt ünnepelni jött, hivatalos küldöttség tagjaként, e változó hangulatú városba, amely a múlt század végén s e század elején annyira vonzotta az írástudókat, hogy egy megújuló irodalmi szemlélet egyik központjává tudta tenni Váradot (sem a korabeli napilapok, sem *A Holnap*, sem a *Familia* jelentőségét nem kell bemutatni, iskolai tananyag ez már). Beszélgetésünk részleteit nem tudnám felidézni, s így azt sem tudom, a kortárs magyar líra egyik legnagyobbja hogyan érezte magát akkor Nagyváradon. De abban bizonyos vagyok, hogy ezen az 1978. februári estén barátára talált volna a Transilvániában, az egykori Bémer téren. Költő-rokonára. Ha az időgép nemcsak buta fantasztikus filmek kedvelt játéka volna, milyen szívesen vállalkoznék most köztük a tolmács szerepére... Ám erre sem itt, sem másutt és máskor nincs mód: Nagy László már csak leírt szavaival építheti a hidat a népi kultúra s az európai „magas kultúra” között; a kultúrák között — tehát a népek között.

„Csak” leírt szavaival? Lehet-e egyáltalán a költői szónál megbízhatóbb tolmács? Innen nézve, Nagy László és Sorescu mégiscsak találkozott egymással (függetlenül attól, hogy a sors — kongresszus, küldöttségsere vagy egyéb alkalom — összehozta-e őket vagy sem). Olvassuk párhuzamosan a műveiket. (Amibe beletartozik Nagy László három kitűnő Sorescu-versfordítása is.)

Nagy Lászlóval

először valójában nem Nagyváradon találkoztam, hanem — a *Himnusz minden időben* című versesköttyben. Közel egy évtizede őriztem ugyan a *Deres majálist*, verseinek 1944 és 1956 közti gyűjteményét, mégsem lett igazi találkozás belőle. Ehhez

a Búcsúzik a lovacska, a Menyegző, A Zöld Angyal kellett, a minden mellékest-mulandót felégető tűz, amely ezt a látszatra szelíd, nyugodt embert a legszentebb nyugtalanságig hevítette.

tűz
te gyönyörű,
ihlet, mindenség-gyökerű,
virágozz a vérző madárban,
égesd hogy a sorsot kimondja,
nem a hamuvá izzó csontja,
virrasztó igéje kell,

tűz
te gyönyörű,
jegeken győztes-örömmű,
ne tűrd hogy vénhedjünk sorra
lélekben szakállasodva,
hűlve latoló józanságban,
ahol áru és árulás van,
öltöztess tündér-pirosba,
röptess az örök tilosba,
jéghegyek fölé piros bálba,
ifjúság királya,
tűz!

A vers a Korunkban is olvasható, az új folyam 100. számában (1965 áprilisában), s rákerült Boér Ferenc Korunk-lemezére, miután a „Mondj igazat“ versműsorral bejárta az országot, és — személyesen tanúsíthatom — mindenütt rendkívüli visszhangot váltott ki. Az évek nemhogy koptattak volna rajta, egyre nehezebben tudjuk kivonni magunkat a hatása alól.

Nagy László költészete — kell-e ennél szebb „fizetség“? — már a költő életében igazolódott. Nem az ünneplésekben, bár ebben is volt része (a hamis ünnepekről, képmutató, tolakodó ünneplőkről viszont nemigen írtak kegyetlenebb verset a Menyegzőnél), hanem a tőle is, tőle egyértelműen képviselt irány győzelmében. Számot vetett azzal, hogy a múlt feltartóztathatatlanul továtűnik, a Zöld Angyal „pirinyó zöld seregei, talpasak és kacsosak, bevesznek minden zugot“, befonják az emlékeket; szigorú a leszámolás a nosztalgiaival, „vége a lírai fényűzésnek“. Az illúziótlanság azonban nem menekülésre készíti, nem befelé fordítja tekintetét, hanem a változó világra, amelyet megérteni, kezünkhöz szelídíteni kell. Biztosítva a tartós értékek folytonosságát. Innen a gúny is a „steril szövegekkel“ szemben:

ÉLJEN AZ ÚJ PÁR, ÉLJEN, DE MOST NE MOZOGJON,
arccal a tengernek itt állunk gyönyörű párban,
bűvölve mozdulatlanra és megörökítnek
kameráikkal a propeller-fejű fotósok
lebegve a halak fölött, féltérden a zöld levegőben,
nem a kivégző szakasz, ó nem, csak megörökítnek,
csöves üveglencse-szemükből kiüt a hideg sugár,
kattognak, zengnek, acélszita-szárnyuk zenél,
kék darázs-gépek, precízek, csupa gombok, rugók,
motorizált rémek Kondor Béla bajós rézkarcairól,
s megörökítnek minket, megsokasítva arcunk
röptetik rotációsok: IFJÚSÁG, SÓLYOMMADÁR,
TIÉD A VILÁG ÉS TEÉRTED VAN A VILÁG,
óriás betűk rólunk, akik itt feszülünk
arccal a tengernek s lagzi a hátunk mögött
s múlik a drága idő, gyorsabb mint a sólyommadár ...

Nagy László nem tudott, nem akart elnéző lenni a silánysággal, hamis pátoszszal szemben — pedig mi sem állt távolabb tőle, mint a sajátos nemzeti hagyományt lebecsülő demitizálók pátoszellenessége. Gyűlölte, megvetette a cinizmust, amely a meghaladott formával együtt eldobta volna az átmenthető, áttemelendő tartalmakat. Másfél hónappal halála előtt küldte el bibliofil füzetként, „Nagy Lászlónak, minden humánus igaz költőjének tiszteletére“ száz példányban megjelentetett versét, a

Szólitlak, hattyút. Az ötvenhárom éves korában váratlanul bekövetkezett tragédia súlyos nyomatókat ad minden sorának:

Fekete zsinór-erdőn át is
látok azonos kint: szivárvány
havasán az ostor virágzik,
s virágom hervad a hahota
hóhérpados nyújtó-csigáján.
Gúny bitangol akár a járvány,
beront a tűzhelyhez akárhol,
rendelkezik mint nyegle ficsúr,
utálattal mindent kirámol,
szabad keze bővli virágzik,
országutat ír nyála, kitúr,
kitaszít a házból, hazából.

„Énekes Budai Ilonának“ ajánlotta versét, egy fiatal népdalénekesnek, akiből úgy fakadnak föl a hangok, mintha nem „interpretálna“, nem a mások örömet-bánatát szóltatná meg, hanem a magáét énekelné világgá. Nagy László, emlékszem, úgy hallgatta az énekét, olyan belső azonosulással, amilyen szeretettel a vistai faragott köveket simogatta, és ahogy a szigligeti park dús növényzetét magyarázta nekünk.

„Jön a Zöld Angyal, elfoglal engem orcátlanul“.

Ami a versben akkor még költői szerepjátszásnak minősülhetett, anyakönyvileg hitelesített tényé vált. És mégis: Nagy László maradt a győztes. A Zöld Angyal hozzá, ahogy verse végén a költő kívánta, a föloldozást is; szíve: „a fényből kitéphetetlen levél!“

Marin Sorescuval

még Bukarestben, Grigore Alexandrescu utcai lakásában kezdtük meg a beszélgetést, amelynek folytatására aztán Nagyváradon keríthettünk sort. Az előzmények azonban jóval korábbiak. Messzebbre most nem akarok visszamenni a már említett verslemeznél, illetve matinénál, ahol Nagy László *Tűz* című költeménye mellett többek közt a *Papír* is szerepelt, Marin Sorescutól, Kányádi Sándor ihletett tolmácsolásában. (Ugyancsak a *Korunk* hasábjairól került be a műsorba.) Ennél közvetlenebb kapcsolásra azonban a *Răceala* (lényeg szerinti fordításban talán így: *A történelem hidege*) című Sorescu-darab előadása a bukaresti Bulandra Színházban s a róla írt kritika adott lehetőséget. Az élmény nem egy estére, nem egy hétre vagy hónapra szólt; ma is hallom — és hátamon végigfut a hideg — a szultán és az öt kiszolgáló (tehát neki kiszolgáltató) tanácsadó kévés valósággá alakuló szavait, magam előtt látom a tanulságos „bizánci kirakat“ mutatványosait, s értem, érzem az indulatot, amely a fenyegetett haza érdekében cselszövés, gúny, fegyver erejére akar támaszkodni. Sorescu a megszokott és bizony nem kevésbé elkapott séma helyett a tömeg problémájával érdemben szembenéz, ahogy ő mondta a váradi sajtóértekezleten, áltörténelmi drámaformát választott. Don Quijote-i módra vállalkozott erre (ezek is az ő szavai) — és megérdemelt, tartós siker koronázta a vállalkozást. A bukaresti közönség nyilvánvaló szavazata mellett (második éve játsszák, telt házzal), tavaly megkapták a *Megéneklünk, Románia* fesztivál harmadik díját...

Váradi sajtóértekezletet említettem, s magyarázatot kell fűzőm hozzá. A Transilvaniában fehér asztal mellett folyó beszélgetés ugyanis a *Matca* (Édesanyánk?!) bemutatójának másnapján a helyi magyar napilap, a *Fáklya* szerkesztőségében hivatalos keretben kapott. (Irodalom- és színházszervezéshez ez a nálunk felé oly ritka s többnyire protokolláris forma is hozzátartozhat; Bölöni Sándor, a nagyváradi színház magyar tagozatának titkára élt a lehetőséggel, így ez az újabb találkozó is beépülhetett a „váradi hídvérésbe“.) A kérdések és válaszok egy részét olvashattuk a *Fáklyában* és a *Crișanában*, noha némileg egyszerűsített formában. A történelmi téma kapcsán beszélt Sorescu az állandóságról, a fennmaradásért, a jóért folytatott harcról, arról, hogy a történelmi hőst meg kell szabadítani a patetikus-deklaratív nyelvtől, a történelmi drámának közvetlenül a mában kell gyökereznie. Újra szólt, akárcsak a műsorfüzetben, Nagyvárad történelmi levegőjéről, műemlékeiről és külön is, nagy szeretettel, Adyról. Ady a költő-üstökösök fajtájából való, mondotta, azok közül, akik lélektől lélekig viszik el a költői üzenetet.

Lélektől lélekig: ezt éreztük a *Matca* bemutatóján is, Élet és Halál pillanati kiszolgáltatottság és állandó küzdelem e poétikus filozófiai drámájában, ezt tanúsítják a szerző korábbi és újabb drámai alkotásai, prózája s nem utolsósorban a Sorescu-versek. A nemzeti értékek, a folytonosság, „minden humánus igaz költőjének” alkotásai.

Aki oly mélyen nézett szembe a magánnyal, az emberi léttel, mint Sorescu, az tudja, mit jelent a közösség. A deklaratív formákon túl található, az igazi, az emberségben összekapcsoló.

Kései nekrológ helyett

Akárcsak Ikarosz, akit ő varázsoltt konok emberi önszmelésünk kortárs szószólójává, Bretter György is immár csak napba-szárnyaló tetteiben él tovább. De az, hogy miképpen él tovább, hogy a mű utóélete méltónak bizonyul-e a szerző legigazibb szándékához, az rajtunk is múlik, valamennyiünkön, akikre az a felelősség hárul, hogy a Jelennel folytatott párbeszédének fonalát újra felvegyük.

Filozófiai évfolyamúrsai voltak, tehát sorstársai is, egy kínokkal vajúdni készülő kor kezdetén, ami, ha többre nem is, de arra mindenképpen feljogosít bennünket, hogy igaz tanúságot tegyünk emberi és alkotói elkötelezettsége mellett. Hiszen nem pusztán tanú, de cselekvő és szenvedő részesei voltunk azoknak az eszméknek és élményeknek formáló vívódásoknak, amelyek közepette sajátos világlátása, kritikai hivatástudata, későbbi mondanivalója érlelődni kezdett. Ezért tudjuk felmérni igazában szellemi pályáivét, mi, akik láttuk, honnan és hogyan indult s hova érkezett be rövidre szabott, de hosszú küzdelmekkel teltített alkotói élete végén. Ez a rövid, de mégis határtalan ívű pálya dacos tanúságtétel amellet, hogy az elvhez való szilárd, tántoríthatatlan kötődés nemcsak hogy nem zárja sorompók közé a szellemet, hanem éppenséggel képessé teszi arra, hogy megízlelje és birtokba vegye a végtelent.

Bretter György sohasem akart írásaiban kérkedően „A marxizmus” nevében szólni. Számára a marxizmus a megalkuvást nem ismerő kritikai gondolkodás követelményét jelentette, és ha nem hangoztatta lépten-nyomon gondolkodói hovatartozását, ezt nagyon is szándékos élel tette. Mélységesen meg volt győződve arról, hogy a marxizmusra való fitogtató hivatkozás menthetetlenül az igazság kisajátításának, monopolizálásának veszélyét hordozza, s a legjobb szándék mellett is könnyen menlevéllé válik a tudományos érveket nélkülöző vitapartnernek számára.

Ízig-vérig gondolkodó volt, a szó legmesszebbmenő értelmében, számára a gondolkodás mindenekelőtt illúziórombolást jelentett, lankadatlan, önmésztó viaskodást az apóriákkal és antinómiákkal, a beléjük fojtott igazság felszabadításáért.

Legjobb írásaiban, a dogmatikus szemlélettel szemben, a mindig megújuló szellem mellett tett hitet, az alkotó marxista gondolkodás kínálta új lehetőségeket kereste, kutatta olthatatlan szenvedéllyel. A Vasile Conta-díj, amellyel az Akadémia a *Párbeszéd a jelennel* című kötetét kitüntette, azt a hazai magyar filozófust jutalmazta, aki az itt és most követelményeinek jegyében a legeredetibb és egyben a legmarkánsabb formában tudta megfogalmazni nemzeti és kulturális korszakunk kérdéseit. Ezt csakis a Bretter György tehetné, aki minden ízében átérezte és mélyen megértette társadalmunk mai valóságát, és aki e valóságból merítve, annak nevében szólva, tántoríthatatlanul síkraszállt az illúziómentes, tiszta emberségért. Polemikus soraiba gyakorta belehasít a metsző ironia, és jól irányzott kritikái nemegyszer gunyoros élel váganak az elevenbe. De mi sem állt távolabb Bretter Györgytől, mint a cinikus intellektuális csömör, vagy éppen a valósággal szembeni arrogáns dölyf. Nem bírta elviselni a dilettantizmust, a vulgarizálást, a gondolat elsekélyesítését. Az elméleti következetlenséggel és szüklátóköriúséggel szemben nem tudott más lenni, mint ironikus és kíméletlen. De miközben felháborodással utasított el bármiféle eszmei megmerevedést, sztereotípiát, a mindennapi gondolkodásban fogant előítéletet, ő maga nagyon is tisztában volt a kritika önabszolutizálásba fordulásá-

nak állandó veszélyével. Ebből a tudatosulásból fakadt az a keserű öngúny, a fönixmadár-sorsú irónia, amely egyéniségét és írásait annyira jellemezte. Ebben sem volt semmi cinizmus, sokkal inkább az az el nem fojtható tudat tört fel benne, hogy az útkeresés útvesztéssel is járhat, hogy a kérdésekre már megtalált válasz maga is kérdőjelekkel terhes. Sajnálatosan tévedne bárki, aki a szándékosan mindent megkérdőjelező, a mindennapok normáit és konvencióit flegmán félreseprő, örök kételkedőt fedezné fel benne. Bretter György egy pillanatig sem kívánt botránykó lenni. Számára a szkepszis a legkevésbé sem öncél, hanem éppenséggel az igazságkeresés nélkülözhetetlen eszköze volt, és ugyanakkor biztonsági szelep tulajdon gondolati megmerevedésének veszélyével szemben. Lapozzunk bele a *Vágyak, emberek, istenek* Személyiség és humanizmus vagy Parabolák című fejezetébe, a *Párbeszéd a jelenet* Arcot kereső istenek és az emberek című fejezetébe! Aligha tudott volna olyan megragadó szárnyalással vallani az emberi lét fájdalmas szépségeiről, ha az abszolúttá emelt szkepszis tehetetlen foglya marad.

Bretter György egész munkájában, valamennyi írásában az individualizmussal, a nyegle magafitogtatással, az arrogáns elhatárolódással meg nem alkuvó forradalmi humanizmusnak kötelezte el magát. Az emberért szállt síkra, az illúziók, az előítéletek, a mindennapiság fojtó légköre ellen. Nyíltan vallotta, hogy az ember mindig közösséget jelent, az ember valódi *genus proximuma* az, hogy közösségi lény. De nemcsak vallotta, egész életével, munkájával példázta, bizonyította, hogy számára e közösséghez való tartozás, az itt és most követelte életforma vállalása a legfőbb emberi parancs. Nemcsak itt élt, de itt dolgozott, az „itt”-ért dolgozott. És ha számára az „itt” a „mást-akarás”-t jelentette, akkor ez a más a forradalmi gyakorlat törvényének felismeréséből és igenléséből fakadt.

A mitológiai alakok bretter meglevenítésében Ikarosz és Laokoón, Apollón és Kronosz, Szilénosz és a többiek szemünk láttára demitizálódnak, a filozófiai igazságokká kristályosodott korszerű mondanivaló esztétikai közvetlenségű tolmácsolóivá válnak. Hozzánk intézte szavait, rólunk beszélt, a mi nagy családunkról, szocialista közösségünkéről, új világot teremtő erőfeszítéseinkről. A filozófiailag kitapintható, sajátosan konkrét emberi mértéket kereste új jövőt formáló, nagy történelmi vállalkozásunk lappangó kérdőjeleinek azonosításához. Bármelyikünknel jobban érezte és tudta, hogy a mítosz-oldás igéi az „éppígy-létet” a maga totalitásában képesek megragadni és közvetíteni, és ezért nem kényszerülnek arra, hogy megrekedjenek a féligazságoknál. A szellem radikalizmusát hirdette, de ez a radikalizmus számára a gondolatnak önműn formállogikai kereteit szétfeszítő, tulajdon ellentmondásosságában kiteljesedő, kérlelhetetlen végig gondolását jelentette. A hérakleitoszi teljességű, való életet, a mindenséget mérő emberi létmódot akarta következetesen végig gondolni a mítoszvallatás könyörtelen eszközeivel.

Minden írásában az újat kereste, márpedig az újhoz az irányt mindig a tagadás útjelzői mutatják, a tagadásé, amely csak az abszolútum nyelvét ismeri. Ezért is van az, hogy gondolatai, írásai nem hordozzák magukban a többféle értelmezés lehetőségének kizárását kínáló tartalmi és forma-nyelvi garanciákat. Maga Bretter György mindenkinél inkább tisztában volt azzal, hogy ama többdimenziós gondolati univerzumban, amelynek felderítésére ő vállalkozott elsőként a hazai szellemségben, és ama nyelvi eszközök esetében, amelyeket maga munkált ki e vállalkozáshoz, a közvetlen egyértelműség igénye eleve abszurdum. Am ugyanakkor azt is nagyon jól tudta, hogy az elméleti útkeresés nekilendüléseiben a többértelműség valószínűsége a kétértelműség határáig is kiterjedhet, és ezért újra meg újra szükségét érezte, hogy gondolati mozgásterének fő koordinátáit meghatározza. Ezekre a koordinátákra hivatkozunk most, amikor kimondjuk, hogy szellemi hagyatéka a humánium forradalmasítását célzó küzdelmünk szerves tartozéka, méltó ihletője. Ezért valljuk magunkénak őt írsaiban kitárulkozó, teljes igazi valójában, gyöngéivel és ellentmondásaival, túlzásaival és szorongásaival együtt. Ha olykor tévesen ítélte is meg embereket és gondolatokat, ha írásaiba itt-ott hamis felhangok is vegyültek, mindez nem téveszthet meg bennünket, hiszen nagyon jól tudjuk — és éppen töle tudjuk —, hogy ő sem volt tévedhetetlen.

Kommunista volt a szó megfeleltetésel teljesebb értelmében, korán félbeszakadt, de egy egész életet betöltő munkáját kommunista felelősségtudattal nyújtja át az utókornak, hogy önműn küzdelmeiben erőt merítsen belőle. Mindig azt várta el tőlünk, hogy mi is olyan kérlelhetetlenül őszinték és igazak legyünk, mint amilyen ő volt másokkal és saját magával szemben.

**A volt évfolyamtársak nevében:
Sztranyiczki Gábor**